

بررسی اهمیت تاریخی و فرهنگی «قیز قالاسی» (قلعه دختر)
در باکو (جمهوری آذربایجان)
المار حسن آف^۱

چکیده

بررسی پیشینه و ویژگی‌های جغرافیایی قیز قالاسی بر اساس مدارک و افسانه‌های موجود نشان می‌دهد که این مکان تاریخی در کشور آذربایجان دارای اهمیت خاصی است. از نظر جغرافیایی، قیز قالاسی این کشور را به برخی کشورهای همسایه متصل می‌کند. این مکان تاریخی اکنون ثبت میراث جهانی یونسکو (سال ۲۰۰۰ میلادی) شده و مورد توجه ویژه گردشگران می‌باشد. از سویی نظرات مختلفی در رابطه با نظامی بودن، مذهبی بودن، نیایشگاه بودن این قلعه مطرح است و پیرامون آن افسانه‌هایی نیز شکل گرفته است. در این مقاله، با استفاده از روش تحقیق تاریخی و بر اساس مطالعات میدانی، پژوهشگر به بررسی اهمیت این قلعه، موقعیت سوق‌الجیشی آن و داستان‌ها و افسانه‌های مربوطه پرداخته که برخی از آن‌ها مربوط به تاریخ ایران و آذربایجان می‌باشد.

کلید واژه

قیز قالاسی (قلعه دختر)؛ معماری؛ افسانه؛ باکو؛ آذربایجان

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد رشته ایران‌شناسی بنیاد ایران‌شناسی. دانشگاه شهید بهشتی تهران.

بیان مسئله

آذربایجان، بخش مهمی از پیکره ایران فرهنگی به شمار می‌آید که دارای پیوندهای مشترک فرهنگی، ادبی و دینی با کشورهای آسیای میانه است. به همین دلیل مورخان و باستان‌شناسان آذربایجانی، سعی در شناساندن این کشور از نظر تاریخی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و توریستی به دیگر کشورها دارند. متأسفانه به علت رشد بی‌رویه شهر باکو و شرایط زندگی مدرن در این شهر، از شناخت ایچری شهر و مناطق باستانی و تاریخی آن غفلت شده است. یکی از این آثار تاریخی در ایچری شهر، قلعه دختر است که از گذشته تاکنون باعث شهرت شهر باکو و ایچری شهر بوده است. قلعه قیز قلاسی یکی از عوامل رشد جهانگردی و صنعت توریسم در آذربایجان و باکو است. این آثار نشان‌دهنده قدمت شهر باکوست که در یونسکو نیز مورد تأیید قرار گرفته است. این پژوهش سعی دارد تا به شناسایی و معرفی این اثر باستانی با عنوان «بررسی تاریخی قلعه قیز قلاسی» (قلعه دختر) بپردازد. این مطالعه در سه بخش اصلی ۱- تاریخچه ۲- معماری ۳- باورهای افسانه‌ای به بررسی تاریخ قیز قلاسی پرداخته است.

اهداف تحقیق

۱. بررسی تاریخی قیز قلاسی (قلعه دختر) در متون تاریخی آذربایجان؛
۲. بررسی نظرات باستان‌شناسان در مورد قیز قلاسی.

روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی - تحلیلی و با مراجعه به کتابخانه‌ها و کتاب‌های نوشته شده درباره قیز قلاسی انجام شده است. عمده آثار به دو زبان روسی و آذری بوده‌اند که مطالب به زبان فارسی ترجمه شده است.

بررسی تاریخچه «قیز قلاسی» (قلعه دختر) از نظر نویسندگان در متون تاریخی

از قرن یازدهم تا سیزدهم، سلجوقیان، خاندان‌های سلجوقی سرزمین‌های مشرق جهان اسلام را در یک امپراتوری قدرتمند متحد کردند. این دوره به لحاظ تاریخی، سیاسی و نظامی و حتی در زمینه علوم و هنر نیز به عنوان دوره رشد و توسعه در جهان اسلام شناخته شده است (https:// Conservation of Baku Old City19984, April 2008).

امپراتوری بزرگ سلجوقیان در آذربایجان به دلیل تشخیص دانش ادبیات در آن دوره، به عنوان «دوره نظامی گنجوی» شناخته شده است. علاوه بر ادبیات، کیفیت و کمیت معماری در این دوره نیز قابل توجه است (Axundov D. A., 1986: 118).

به‌طور کلی، دوره نظامی گنجوی نقطه تحول در تاریخ معماری قرون وسطای آذربایجان بوده است. یکی از آن آثار معماری، قلعه دختر است که نظامی گنجوی در اثر شعری خود با نام «لیلی و مجنون» در نهایت ظرافت و زیبایی به آن اشاره کرده است (ƏLİYEV Hüseyin, 2009: 45). به این موضوع در بخش افسانه‌های قلعه دختر، بیشتر خواهیم پرداخت. در حال حاضر، باکو از نظر اقتصادی، نظامی و معماری، توجه زیادی را به خود جلب کرده است. معماری باکو را شروان‌شاهان در قرن دوازدهم میلادی بنا نهاده‌اند که از جمله معماران هنرمند در این دوره می‌توان عاشور ابراهیم اوغلو، عبدالمجید مسعود اوغلو، زین‌الدین ابوراشید اوغلو و محمود مقصود اوغلو را نام برد؛ که با کمک آن‌ها معماری آثار منطقه آب‌شوران (شامل قیزقالاسی) در قرن‌های یازدهم تا سیزدهم میلادی شکل یافته است (http://Unesco.mfa.gov.az, 2012: 18).

کتیبه‌ای بر یکی از دیوار قلعه وجود دارد که بر روی آن به زبان عربی نوشته شده است: «قلعه پسر داوود مسعود». بر اساس این کتیبه، برخی محققان معتقدند که این فرد، یک قاضی فتووالی بوده که به دستور او قلعه دختر ساخته شده است اما به نظر می‌رسد که پسر داوود مسعود، معمار این قلعه بوده باشد (Aşurbeyli. S. B., 1964, страницы: 29). سبک نگارش این کتیبه به سبک قرن دوازدهم میلادی نزدیک است، که می‌تواند نشان آن باشد که قلعه دختر در این دوره بنا شده است. برخی مورخان این نظر را تأیید کرده‌اند و برخی باستان‌شناسان از جمله ایلیاس بابایف و گارا احمدوف به این نتیجه رسیده‌اند که بررسی محلول ترکیب، با این تاریخ همخوانی ندارد؛ چراکه آثار این منطقه از مخلوط سنگ و آهک ایجاد شده است و نشان می‌دهد که این نوشته‌ها به هزاران سال پیش برمی‌گردد. چرا که بنای آن زمان (دوران باستان) با ترکیبی از آهک ساخته شده است و بنای قلعه دختر به دوران باستان برمی‌گردد. این نظر توسط خانم سارا آشور بایلی هم تأیید شده است (http://azetaz.az/xəbər: 4- 972631). تاکنون از سوی نویسندگان آذربایجانی دیدگاه‌های متفاوتی درباره تاریخچه قلعه طرح شده است؛ برخی از آنان معتقدند که ساخت این بنا مربوط به روزگار سومریان است و برخی دیگر همچنان می‌کوشند تا اثبات کنند که این قلعه در قرن دوازدهم میلادی ساخته شده است (Əlyazma, "Azərbaycan Tarixi Abidələri", 1897: 56).

مورخانمانند اسم‌زاده^۱ و جدی^۲ بیان کرده‌اند که قلعه دختر در قرن ۱۱ م بنا شده است اما منابع تاریخی این دیدگاه را رد می‌کند.

سارا آشور بایلی معتقد است که در اراضی ایچری شهر هیچ اثر معماری‌ای متعلق به قرن ۱۲ م وجود نداشته است (Sara Aşurbəyli, 2006: 104). ولی جعفر قیاسی یادآوری می‌کند که «کتیبه‌ای که روی قلعه دختر نوشته شده، متعلق به سبک قرن دوازدهم میلادی است». زیا بنیادف، معتقد است: «یک فاجعه جدید (زلزله) در سال ۱۱۹۲ م در شهر شیران اتفاق افتاد که باعث شد اقامتگاه شاه به باکو منتقل شود. در آن زمان یک دیوار دو لایه با سنگ در اطراف شهر احداث شد و قلعه دختر نیز در همین زمان بنا شد. از این دیدگاه می‌توان برداشت کرد که قلعه در قرن ۱۲ م بر روی کوه سنگی ساخته شده است (http://az.wikipedia. Qiyasi, 20 Avqust 2005).

نویسنده دیگر، فرید الکبرلی تأیید می‌کند که قلعه دختر در قرن دوازدهم میلادی توسط شروان‌شاه اخستان ساخته شده است. چون در سال ۱۱۷۴ م، نیروهای شروان، گرجستان و بیزانس، ۷۳ کشتی از دزدان دریایی روسیه را که به باکو رانده شده بودند، از بین بردند به همین دلیل شروان‌شاه اخستان در سال ۱۱۷۵ م، قلعه دختر را برای محافظت از قلمرو خود کنار دریای خزر باکو ساخته است. با توجه به مطالب بالا، هیچ اطلاعات دقیقی در مورد تاریخچه دقیق بنای قلعه دختر وجود ندارد اما دیدگاه‌های موجود، محدوده زمانی قرن ۵ تا ۷ میلادی را آغاز ساخت مرحله اول و قرن ۱۲ میلادی را مرحله دوم ساخت این بنا می‌دانند (Faiq Qismətoğlu, 2013: 113). بررسی‌های تاریخچه قلعه دختر نشان می‌دهد که برخی نویسندگان به آن، قلعه «جذاب و مرموز» می‌گویند؛ چراکه از علامت‌ها و نشانه‌های معماری در این قلعه برای «تقویم خورشیدی» استفاده شده است (Саламзаде А. В, Т. А. Ханларов. 1972: страницы 58).

موقعیت جغرافیایی قلعه دختر و معماری آن

این برج معماری زیبا و منحصر به فردی دارد و حتی از این قلعه به عنوان یکی از بهترین و زیباترین جاذبه‌های معماری تاریخی شهر باکو یاد می‌کنند. این برج دفاعی هشت طبقه با مساحتی برابر ۲۹۶ مترمربع، طی دو دوره ساخته شده است. طبقات پایینی آن (تا ارتفاع ۷/۱۳ متر) مربوط به قرن‌های ۶ و ۷ قبل از میلاد و طبقات فوقانی (از ارتفاع ۱۳,۷ متر تا ارتفاع ۲۹,۵ متری) در قرن

1. Ismizade

2. Giddi

۱۲ میلادی با مصالح سنگ بنا شده است. ارتفاع دیوارها بین ۴ تا ۵ متر است که در انتهای برج به ۴ متر می‌رسد. در بخش جنوب غربی این بنا کتیبه‌ای مربوط به قرن ۱۲ میلادی، با خط کوفی موجود است که بر روی آن عبارت «برج مسعود ابن داوود» درج شده است (ZiyaBünyadov, 2007: 312). در «دایرةالمعارف بزرگ» شوروی نیز آمده است که «قلعه دختر» را معماری به نام مسعود داوود در قرن دوازدهم ساخته است؛ یک ساختمان استوانه‌ای دنده‌ای شکل به صورت ظریف و عجیب، باشکوه، متمایل به سمت شرق است که نمای آن توسط سنگ تراشی تزئین شده است (moskva “Böyük ensklopedik lüğət”, 1978: 238).

تصویر ۱: نمایی از قلعه دختر «قیزقالاسی» در باکو (منبع: نگارنده)

با توجه به مطالعات صورت گرفته می‌توان گفت، در دوره صفوی بناهای معماری به شکل آناتومی انسان ساخته می‌شده است و ساختار آناتومی این قلعه به شکل زن و مرد و بسیار با ظرافت خاص معماری اسلامی کار شده است. حتی در افسانه‌هایی (http://azertag.az/xeber/2019_17_04) که درباره این بنا وجود دارد عشق زن و مرد را بیان می‌کند و از این مطالب می‌توان اینگونه برداشت کرد که ساختار بنا نشان‌دهنده عشق زن و مرد است، چرا که زن و مرد همیشه به هم مهر و محبت دارند و در این زمینه آیات و روایاتی نیز وجود دارد که در ذیل به آن اشاره می‌گردد: در قرآن کریم، خداوند می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا...» (سوره اعراف: آیه ۱۸۹). معنای آن این است: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ» ای گروه بنی آدم خدای تعالی آن کسی است که شما را آفرید* «مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ» از تن واحدی که پدرتان بود* «وَجَعَلَ مِنْهَا» و از آن یعنی از نوع آن* «زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا» همسرش را آفرید تا آن مرد به داشتن

آن همسر آرامش دل یابد (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۲۳۴).

جنس قلعه از سنگ و تمامی قسمت‌های آن از سنگ ساخته شده است. گنجایش قلعه به گونه‌ای است که می‌تواند ۲۰۰ نفر را در خود جای دهد. قسمت شرقی قلعه دیدی مناسب رو به آسمان دارد و برخی معتقدند از آن برای علم نجوم نیز استفاده می‌شده است. درب ورودی این قلعه به صورت دوگانه ساخته شده است و بعد از ورود سقف‌هایی بلند توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند (http://www.Azerigallery.com/ ICheri SHeher. Baku by Elias 15 April 2008). هنگام حرکت از پله‌های سنگی به سمت بالای قلعه، پنجره‌های کوچکی تعبیه شده که بر روی دیوارها قرار گرفته‌اند (Əliyev İlqar Məmmədov, 2011: 17).

نویسندگان آذربایجانی موقعیت جغرافیایی قلعه دختر را از دو وجه مورد بررسی قرار می‌دهند: الف- اهمیت مکان؛ ب- کاربری قلعه (Ibid, 24).

تصویر ۲: نمایی دیگر از قلعه دختر «قیز قالاسی» در باکو (منبع: نگارنده)

الف) اهمیت مکان

قلعه دختر از گذشته تاکنون یکی از عوامل اصلی برای پیشرفت فرهنگ کشور و تاریخ باستانی آن بوده است. یک ویژگی مهم موقعیت جغرافیایی قلعه دختر، مکان آن در شهر باکو بوده است که می‌تواند از نظر توریستی و فرهنگی باعث پیشرفت شهر باشد. موقعیت جغرافیایی قلعه، بدون شک بر اساس ارزیابی دانشمندان معمار و حاکمان آن زمان انتخاب شده است.

شهر باکو در گذشته پرجمعیت‌ترین شهر بوده است و از نظر سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی

پیشرفت‌های زیادی داشته؛ همچنین از نظر اقلیمی آب و هوایی بسیار خوب داشته است. می‌توان گفت قلعه دختر به دلیل آن که در کنار دریای خزر قرار گرفته، باعث ارتباط بین کشورهای مختلف نیز شده است شهر باکو در گذشته پرجمعیت‌ترین شهر بوده است و از نظر سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی پیشرفت‌های زیادی داشته؛ همچنین از نظر اقلیمی آب و هوایی بسیار خوب داشته است. می‌توان گفت قلعه دختر به دلیل آن که در کنار دریای خزر قرار گرفته،

باعث ارتباط بین کشورهای مختلف نیز شده است (Р.Д. Салаева-Страницы, 1979: 98). به دلیل اینکه قلعه در قسمت جنوب شرقی شهر ۲۹۰۵ متر ارتفاع داشته است، از آن به عنوان فانوس دریایی استفاده می‌کردند. در سال ۱۹۵۸ میلادی چراغ فانوس دریایی را روشن کردند. فانوس می‌توانست از فاصله ۱۵ کیلومتری دیده شود، به دلیل اینکه چراغ فانوس دریایی در آفتاب ظاهر می‌شد و سپس در پشت کوه‌های اطراف ناپدید می‌گشت. در سال ۱۹۸۹ م. نوار وسیعی از رنگ سفید، در بالای قیزقالاسی کشیده شده است. تا سال ۱۹۰۷ م. از این قلعه به عنوان فانوس دریایی استفاده می‌شده است (Əliyev İlqar Məmmədovlu, 79- 80).

کاربری قلعه

در قدیم از قلعه دختر به عنوان معبد، آتشگاه، برج خاموش، رصدخانه، ساختمان دفاعی و... استفاده می‌کردند اما به صورت کلی در خصوص استفاده از این قلعه نظرات متناقضی مطرح شده است. جعفر قیاسی ادعا می‌کند که قلعه دختر با توجه به شکل و ساختاری که دارد، شبیه قلعه‌های دفاعی است و کاربری آن، دفاعی بود. ارتباط بین طبقات قلعه از طریق پلکان تعبیه شده در دیوار جنوب شرقی، امکان‌پذیر است ولی دسترسی از طبقه همکف به طبقه اول تنها از طریق روزنه دیواره‌ای در مرکز سقف و به وسیله نردبان یا طناب مقدور است. مسیر ورودی قلعه نیز از چندین مرحله تشکیل شده بود.

تصویر ۳: نمایی از قلعه دختر «قیزقالاسی» و طبقات آن (منبع: نگارنده)

آثار به جای مانده در طاق ورودی - که طول آن به اندازه ارتفاع دیوار (۵ متر) است - این امر را ثابت می‌کند. علاوه بر این‌ها در داخل دیوار راهی برای اتصال به چاه آب است. دهانه چاه آب به طرف طبقه سوم باز می‌شود.

از همه مهم‌تر اینکه ساختمان‌های دیگر با این قلعه در یک ارتفاع دیده می‌شوند ولی از بالای ساختمان قلعه تصور می‌شود که این ساختمان بلندتر از سایر ساختمان‌هاست در حالی که این قلعه با تمام قلعه‌های کناری در یک سطح بوده است (Kamal Fərhadoglu, 2009:201).

دیدگاه‌های دیگر کاربری قلعه دختر را دفاعی نمی‌داند و به گونه‌ای بیان می‌کنند که گویا هدف از ساخت این قلعه مذهبی است. آنان بر این باورند که ساختار قلعه، به پهلوی چپ مرد شباهت دارد و برای تأیید دیدگاهشان، آیه‌ای از «سوره نساء» در قرآن کریم را مثال آورده‌اند. عده‌ای دیگر بر این دیدگاه هستند که در روزگار کهن، قلعه دختر نیايشگاه زرتشتیان بوده و زرتشتیان برای عبادت به آنجا می‌رفته‌اند.

امروزه قلعه دختر، یکی از نمادهای اصلی کشور آذربایجان به شمار می‌آید؛ به طوری که تصاویری از آن بر روی پول رایج کشور آذربایجان و تمبرهای پست این کشور مشاهده می‌شود. می‌توان ادعا کرد که قلعه دختر، تاریخ تکامل شهر باکو را در خود دارد؛ زمانی که بالای آن قرار می‌گیرید نمای کاملی از شهر باکو را خواهید دید و به هنگام جشن نوروز در بالای برج، آتشی روشن می‌شود و در شب بسیار زیبا جلوه می‌کند (Fərhadoglu, kamil:103).

تصویر ۴: نمایی دیگر از قلعه دختر «قیز قالاسی» و شهر باکو در کشور آذربایجان (منبع: نگارنده)

مرمت‌کاران کشور آذربایجان «قلعه دختر» را در سال ۱۹۶۰ م. مرمت و در سال ۱۹۶۴ م. تبدیل به موزه کردند. از طرف دیگر سازمان یونسکو در سال ۲۰۰۰ م. این بنا را در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت جهانی رسانده است.

بررسی باورهای افسانه‌ای مربوط به قلعه دختر

در سواحل غربی دریای خزر و در جنوب شرقی بافت قدیمی شهر و مرکز باکو، قلعه دختر یا قلعه مرموز قرار گرفته است. در این تحقیق به یکی از مهم‌ترین افسانه‌هایی می‌پردازیم که درباره این قلعه در آثار نظامی گنجوی آمده است. در این افسانه قلعه دختر را به اثر «لیلی و مجنون» نظامی گنجوی نسبت می‌دهند. شاعر در شعر خود دیواره قلعه دختر را در نقشه‌هایی به تصویر کشیده که شبیه انسان است؛ یکی شبیه مرد و دیگری شبیه زن. آن دو عکس را به لیلی و مجنون نسبت داده‌اند. نظامی گنجوی با این شعر که به نقشه‌های معماری قلعه دختر نسبت داده شده است، لیلی و مجنون را نشان می‌دهد (<http://Unesco.mfa.gov.az/az/content/82>).

İki divardaki iki naxış tək,

Onlar hərəkətsiz dururlar, gerçək.

زندگی لیلی و مجنون یک رویداد تاریخی بوده است. آن‌ها در محیطی واقعی زندگی کرده‌اند؛ نه به‌عنوان شخصیت‌های افسانه‌ای (Nizami Gəncəvi, 1973:98). نظامی همچنین ذکر می‌کند که ماجراهای عشق آن‌ها در شهر شروان (شماخی) بوده است و از طرف شروان‌شاه اخستان «قیز قالاسی» ساخته شده و با توجه به دستور وی، اثر نظامی (لیلی و مجنون) را کلید برای نسل‌های آینده قرار داده است (Arif Ərdəbilli, 1983: 202). بحث دیگر این‌که، مورخان آذربایجانی در زمان کاوش‌های باستان‌شناسی در منطقه قلعه دختر تعداد ۵۰ «گورهای پس‌انداز» متعلق به جوانان یافته‌اند که در نگارش شاعر به آن اشاره شده بود و او می‌گفت: قلعه دختر سجده‌گاه عاشقان است و همیشه با نام عاشقان یاد می‌شود (Nizami Gəncəvi “Seçilmiş əsərləri”: 23).

Hüsnünə bağ bostan həsəd aparın

O türbə səcdəgah oldu çox zaman.

یک افسانه مهم دیگر این است که در آن روزگار مجسمه‌سازی و تمثال‌سازی روی دیوار بر اساس قوانین شرعی ممنوع بوده است (Fətuллаев, ФигаровШ, С. 1998, 123). به همین

دلیل شروان شاه اخستان آداب و رسوم و سنت‌ها را نادیده گرفته بود و یک قلعه بزرگ و مقدس به صورت مخفیانه ساخته بود تا عشق جاودانه به فرزندش در آنجا برای همیشه ماندگار شود (ÖLİYEY İLQAR MƏMMƏDƏLİ, 2011: 123).

با توجه به دیدگاه‌هایی که درباره قلعه دختر ذکر شده، می‌توان گفت که عمده‌ترین موضوع پیرامون قلعه دختر وجه عاشقانه آن است. خاقانی شروانی جایی آورده است که اگر همه قلعه‌های دختر با قلعه «قیز قالاسی» عهد و پیمان می‌بستند، همیشه در اذهان مردم جامعه زنده می‌ماندند (Xaqani Şirvani, 1978: 25). در حقیقت می‌توان گفت جهان به قلعه دختر افتخار می‌کند؛ چراکه اولین معجزه جهانی است که حمایت از حقوق زنان را مطرح می‌کند و به افتخار زنی که شهید شده، ساخته شده است. از قدیم تاکنون داستان‌ها و افسانه‌های زیادی درباره قلعه دختر بجا مانده است که یکی از آن‌ها درباره دختر پادشاه است (ÖLİYEY HÜSEYİN, 2009: 15-17).

این داستان از زبان مردم قدیم این‌گونه بیان شده است که پادشاه دختر خود را مجبور کرده بود با مردی ازدواج کند که به او علاقه‌ای نداشت. دختر پادشاه به ازدواج با مرد مورد نظر پدرش، اقبالی نداشته است؛ از این رو بین دختر و پدر نقاری پیش می‌آید. دختر برای نجات پیدا کردن از این وضعیت از پدر خود خواست تا قلعه‌ای برایش بسازد تا خود را از بالای آن پایین بیندازد و خودکشی کند. برخی نیز گفته‌اند که این دختر، خواهر پادشاه بوده است؛ نه دختر او (Ibid, 20).

نتیجه‌گیری

نویسندگان کشور آذربایجان درباره «قیز قالاسی» (قلعه دختر) سخنان بسیار زیبا و اشعار دل‌نشین سروده‌اند و آثاری نیز به رشته تحریر درآورده‌اند. برای رسیدن به هدف اصلی پژوهش، سخنان نویسندگان برجسته آذربایجانی مورد بررسی قرار گرفت.

با توجه به مطالعات انجام شده و نظرات نویسندگان، به نظر می‌رسد از نظر مورخان قلعه دختر در بین آثار تاریخی کشور آذربایجان اهمیت بیشتری دارد؛ چراکه به لحاظ مکان و موقعیت جغرافیایی خود می‌تواند بین کشورهای مختلف ارتباط ایجاد کند. دیدگاه‌های مختلفی در رابطه با نظامی بودن، مذهبی بودن و نیایشگاه زرتشتیان بودن آن طرح شده است.

منابع فارسی

- قرآن کریم

- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۶۳) *المیزان فی تفسیر القرآن*، کلامی شیعه. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

منابع آذری

- Əliyev Hüseyn. (2009). "Tarixi abidələr şəhəri". "Mədəniyyət Ocağı" nəşriyyatı.
- Əlyazma. (1897). "Azərbaycan Tarixi Abidələri". Azərbaycan Milli Kitabxanasının arxivində qorunur.
- Nizami Gəncəvi. (1973). seçilmiş əsərləri, I cild, Bakı, "Azərneşr" nəşriyyatı.
- Cəfər Qiyasi. (1985). *Yaxın-Uzaq Ellərdə(Orta Əsr Azərbaycan Memarlarının Beynəlxalq Əlaqələri Haqqında)*, Bakı. Şərq-Qərb, 2000.
- Faiq Qismətoğlu. (2013). "Tarixi Yaşadan Abidələr", Bakı Dövlət Universiteti.
- Sara Aşurbəyli. (2006). "Şirvanşahlar dövləti". Bakı, "Avrasiya Press".
- Xaqani Şirvani. (1978). Seçilmiş əsərləri, I cild, Elm-Təhsil.
- Ziya Bünyadov. (2007). "Azərbaycan Atabəylər Dövləti" (1136-1225-ci illər) Bakı."Şərq-Qərb".

منابع روسی

- Ахундов Д.А. (1986). Архитектура древнего и раннесредневекового Азербайджана. Баку.
- Ашурбейли. С.Б. (1964). Очерк истории средневекового Баку. Изд. АН. Азерб. ССР, (Fərhadov, 2006 az nəql)
- Böyük ensklopedik lüğət". Moskva, Cild I, Moskva 1978.
- Саламзаде А. В., Т. А. Ханларов. (1972). Архитектура Советского Азербайджана. Москва.
- Саламзаде А.В. and Э.В.Авалов, Р.Д.Салаева (1979). – Проблемы сохранения и реконструкции исторических городов Азербайджана, БАКУ, "ЭЛМ".
- Фатуллаев, Фигаров Ш.С. (1998). Архитектурная Энциклопедия Баку. Баку. Анкара.

منابع اینترنتی

http://azertag.az/xeber/Qiz_qalasinin_sirleri_970279/ 11.07/2016.

[http://chen Arther. 2008](http://chen.Arther.2008) “The Walled City of Baku, with the Shirvanshah’s palace and Maiden tower”. World Heritage Centre, UNESCO. Paris.

<http://Unesco.mfa.gov.az/az/content/82/18> – september. 2012.

<http://www.Azerigallery.com> / ICheri SHeher. Baku by Elias. 15 April 2008.

<http://www.archnet.com/> Conservation of Baku Old City 1998. <http://www.archnet.com/> Baku Old City Conservation. 4 April 2008.

https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99f%C9%99r_Qiyasi. 20 Avqust 2005.

http://azertag.az/xeber/Qiz_qalasinin_sirleri_revayet_ve_efsaneler_972631/ 14.08.2018.